

MAHMUD QOSHG‘ARIYNING “DEVONU LUG‘ATI-T-TURK” ASARIDA YASAMA SO‘ZLARNING IFODALANISHI

Mirzayeva Ma‘mura Erkin qizi
SamDU 2-bosqich magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqola qomusiy olim Mahmud Qoshg‘ariyning XI asrda yaratilgan eng nodir asarlardan biri bo‘lmish “Devonu lug‘atit turk “ asaridagi ayrim yasama so‘zlarning yasalishi usullari haqida gap ketadi.

Kalit so‘z. Fonetik usul, kompazitsiya usuli, yasama so‘z, morfologik usul.

Fonetik usul bilan yuzaga keladigan yasalmalar. Tilshunoslikka oid manbalarda so‘z yasalishining bir necha turlari keltirilib o‘tilgan. Hozirgi o‘zbek tilida yasama so‘zlar miqdori lug‘at boyligining katta qismini tashkil qiladi. Bu yasalmalar hosil bo‘lishiga ko‘ra tarixiy (diaxron) va hozirgi (sinxron) yasalishga aloqador bo‘lishi mumkin. So‘z yasalishining tahlilida bu ikki hodisani farqlash lozim. So‘z yasalishi hozirgi (sinxron) aspektga tayanadi. Bunda til taraqqiyotining ma‘lum bir davri ko‘zda tutiladi. Masalan, hozirgi zamon o‘zbek tili. Bunda yasama so‘zning qismlari o‘rtasidagi munosabat jonli bo‘ladi, ya‘ni so‘zning ma‘nosini qismlarning ma‘no munosabati bilan asoslash mumkin bo‘ladi. Masalan, *o‘r-im, ter-im, temir-chi, doira-chi, bilim-li, aql-li, randa-la, egov-la* va boshqalar¹. Bunday usulda so‘z yasalishini tahlil qilish tilning zomanaviy va tarixiy davr nuqtayi nazari inobarga olinadi.

Fonetik usulda so‘z yasash tilda kam uchraydiga hodisa hisoblanadi. Bu usul bilan so‘z yasash 2 hodisani ko‘zda tutadi: 1) so‘zning tarkibida fonetik o‘zgarish (tovush o‘zgarishi) qilish orqali yangi so‘z hosil qilish. Masalan, bor-boz, tog-tosh, ko‘z-ko‘rmoq, tosh-tish (qattqlik belgisi asosida); 2)urg‘uning o‘rnini o‘zgartirish bilan yangi so‘z yasash. Masalan, yangi (sifat), yangi (ravish), hozir (ravish) - hozir (tayyor), tugma (ot), tugma (fe‘l), akademik (unvon) – akademik (nashr turi)². Ilmiy tilshunoslik manbalarida fonetik usul bilan so‘z yasash nutq ohangiga bog‘lik ekanligi ta‘kidlanadi. Professor Y.Tojiev birikma tarkibida fonetik o‘zgarish, grammatik o‘zgarish - qaratqichli birikmalarda qaratqich shaklining èki egalik shaklining tushib qolishi, har ikkalasining tushib qolishi, sintaktik aloqaning, ya‘ni qaratqich-qarashlilik

¹ Sapayev Q., Hozirgi o‘zbek tili. Toshkent: Nizomiy nomidagi TDPU.2009, 31-bet.

² O‘sha manba, 35-bet.

munosabatining yo'qolishi; sifatlovchili birikmalarda sifatlovchi-sifatlanmishlikning yo'qolishi; ega-kesim munosabatidagi birikmalarda ega-kesimlik munosabatining yo'qolishi: qumbosdi, tuyachukdi, bo'ribosar, otchopar, kelin tushdi ohangning o'zgarishi; semantik o'zgarish - ma'nolar qorishib, singishib ketishi, bir tushunchani ifodalash holiga kelishi kabi ana shu uch o'zgarish bo'lmasa, birikma qo'shma so'zga aylanmasligini ko'rsatadi (suvQtuproq - ular singishib, qorishib ketishidan bir tushuncha ifodalovchi loy so'zi vujudga kelgani kabi). Demak, qo'shma so'z tilda bor bo'lsa, uning mavjudligi tan olingan bo'lsa, u haqiqatan ham, tilda mavjud birliklar vositasida- shular asosida hosil bo'lgan bo'lsa, lug'atlarda qayd etilsa va lug'aviy birlik sanalsa, ko'rinadiki, u - yangi so'z, aynan, yangi yasalgan, yangi hosil qilingan so'z - lug'aviy birlikdir. Albatta, u affiksatsiya usulidagi yasalgan emas, uning yasalishi boshqa usulda, ya'ni so'z birikmasining yuqorida aytilgan uch o'zgarishi asosida birikmalikdan chiqishi, tarkibidagi komponentlarning bir-biriga singishishi usulida yasalgan. Unga affiksatsiya usulidagi yasaliş holatini tatbiq etib bo'lmaydi. Qo'shma so'zning motivlanishi ham, tarkibiy qismlarining xususiyatlari ham boshqachadir. A.G'ulomov qo'shma so'zlarga ana shu jihatlaridan kelib chiqib, o'ziga xos yasaliş usuli borligini hisobga olib endashgan. Shunga ko'ra, buni alohida usul sifatida belgilagan. Turkiy tilshunoslikning ming yillik tarixi davomida ham olimlar shu va shunga o'xshash yana ko'p jihatlarni e'tiborga olib bu usulda yangi birlik vujudga kelishini qayd etishgan. Yuqoridagilardan kelib chiqib shuni aytish mumkinki, olimning XX asrning 70 yillarida so'z yasalişiga ham tarixan, ham zamonaviylik nuqtai nazaridan endashgan holda o'zbek tilida so'z yasalişining uchta usulini ko'rsatishi, «...ular ichida hozirgi kunda affiksatsiya va kompozitsiya usullari etakchilik qilishi, fonetik usul esa o'z faolligini deyarli yo'qotgan», degan fikri hamon o'z kuchini yo'qotgan emas³.

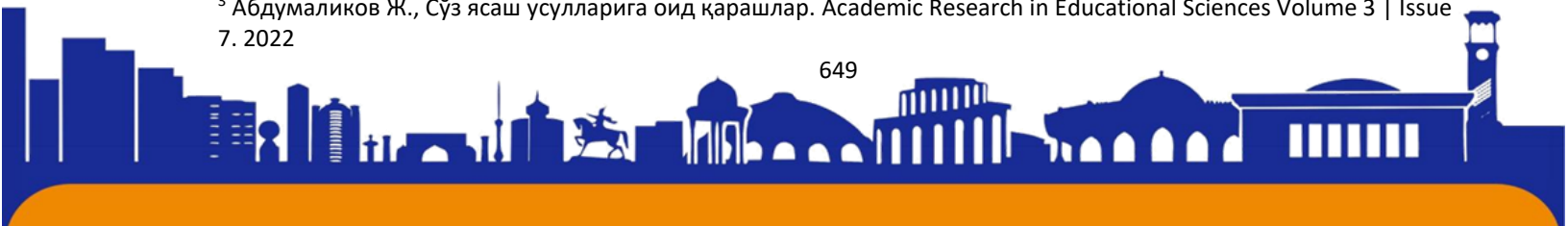
Mahmud Koshg'ariyning "Devonu lug'ati-t-turk" asarida tarixiy jihatdan yasalma deb qaraladigan so'zlarni jadval ko'rinishida berib, ularni tahlil qilishga harakat qilamiz.

1-jadval.

So'z va uning izohi

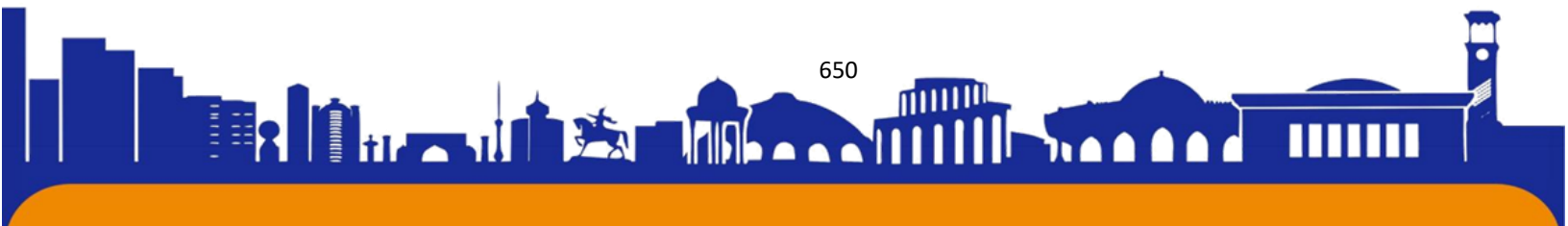
Yasaliş asosi

³ Абдумаликов Ж., Сўз яшаш усулларига оид қарашлар. Academic Research in Educational Sciences Volume 3 | Issue 7. 2022

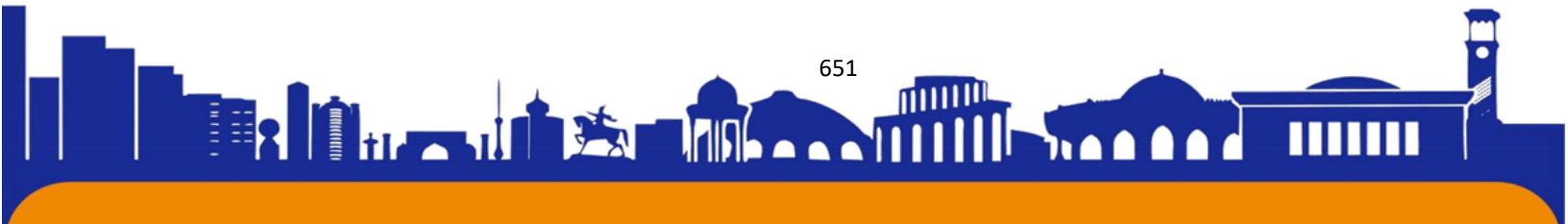
1. Bulut soʻzi qalin sochga ham oʻxshatiladi: built-teg soči – sochi bulutdek qalin, quyuq, koʻp. Metafora.143
2. **Afrāsiyāb** ning bolalari biror ish, voqea, xabarni aytganda yoki yozganda otlariga hurmat yuzasidan oʻzlarini kamsitib, “qulingiz falon qildi” deb “qulingiz” oʻrnida tigin soʻzini ishlatar edilar. Metonimiya.166
3. **Ağinči (Ağiči)** – ipaklik kiyimlarni saqlovchi, xazinachi. Metonimiya. 68
4. **Arğu (argʻu)** – ikki togʻ orasi; Tirāz va Balasağun orasidagi shaharlarga ham **Arğu** deydilar. Chunki u ikki togʻ orasidadir. Metonimiya. 64
5. **Arquči** (arqichi) – vositachi. Ikki kishi orasida turgan kishi. Bu soʻz qiz tomon bilan kuyov tomon oʻrtasidagi sovchiga ham qoʻllanadi. Metonimiya.70
6. **Ašliq** (ashliq) – oshxona (osh eyiladigan joy); oʻgʻuzlar “bugʻdoy”ni ašliq deydilar. Metonimiya. 58
7. **Atğaq** (atgʻaq) – qorinda sariq suv yigʻilish kasalligi; qulanj. Sariq rangdagi bir turli oʻsimlikka ham atğaq deyiladi. Qaygʻudan rangi

ISSN (E): 2181-4570

- sarg'ayganlarga ham **atgʻaq** deyiladi.60
8. Azma (azma) – bichilgan qo'chqor; moyaklari terisidan ajratib olingani uchun qo'ylarga chopolmaydigan qo'chqor. Metonimiya. 65
 9. Baldiz (baldiz) – xotinning singlisi. Erning singlisiga Baldiz deyilmaydi., siñil deyiladi. Metonimiya.182
 10. Banzī (banzi) –uzum kesish vaqti o'tgandan keyin,ishkomda qolgan (kanjakcha). Metonimiya.169
 11. Barsyīli (bars yili) – bars yili;Metonimiya.141
 12. Bašgan (bashg'an) – ellik – yuz ratl og'irligida bo'ladigan katta bir baliq jamoaning kattasini ham shunga o'xshatib bodun bašganī (jamoalug'i, raisi) deb ataydilar. Metonimiya.174
 13. Bīčguč (bichg'ich) – qaychi. U bilan har narsani kesiladi. Metonimiya.180
 14. Bičīn (bichin) – (maymun); turklarda o'n ikki yil nomlarining biri. Metonimiya.165
 15. Bičīn yīli (bichin yili) – maymun yili.Metonimiya.141
 16. Bīčīš (bichish) – yirtish; ulug'larning ziyofatiga kelganlarga

taqdim qilinuvchi shoyi
gazlama. Metonimiya. 148

17. Bitig (bitig) – yozuv; yozmoq.
Snekdoxa. 155

18. Böksäk (bo'ksak) –
xotirlarning bo'ksasi bilan qo'yni
orasidagi er (u erga ziynatli tumor
taqadilar). Metonimiya. 189

19. Bošgüt (bo'shg'ut) – hunar
o'rganuvchi shogird.
Metonimiya. 180

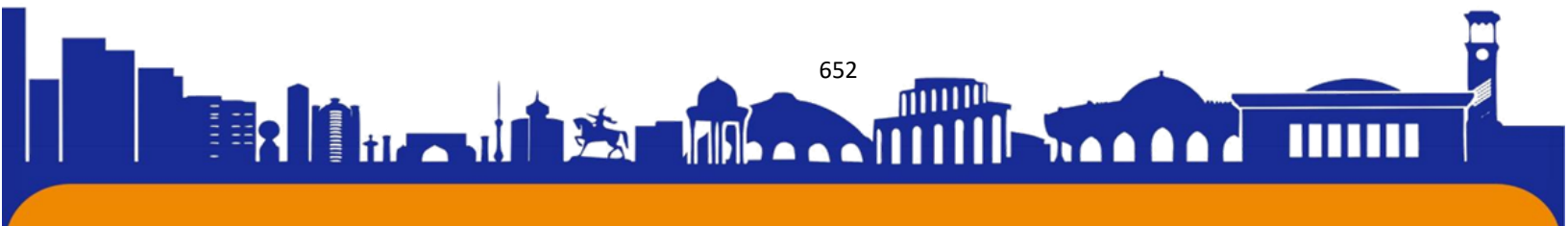
20. Bošuğ (bo'shug') – sulton
tomonidan o'ziga yuborilgan
elchining qaytib ketishga berilgan
ijozat qog'ozi. Elchilarning berilgan
tuhfaga ham shu so'z qo'llanadi.
Metonimiya. 150

21. Buğra (bug'ra) – erkak tuya;
Buğraxan oti ham shundan olingan.
Metonimiya. 168

22. Čağri (chag'ri) – lochin; Čağri-
beg deyilgan kishi oti ham shundan.
Metafora. 168

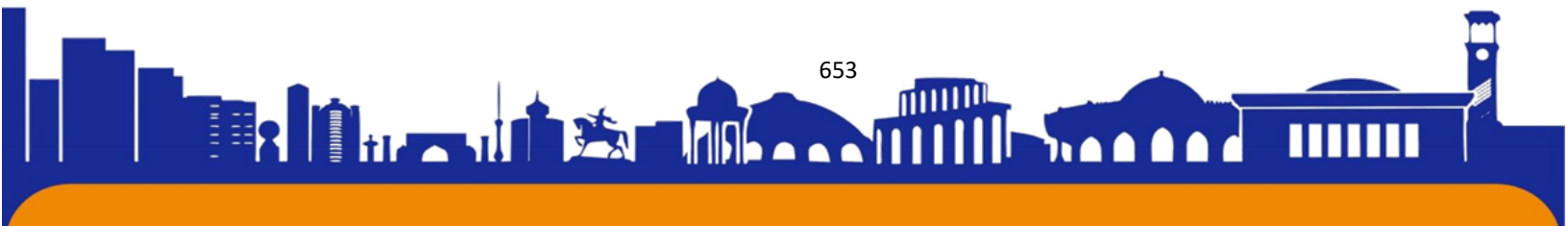
23. Čer (cher) – ro'para
(o'g'uzcha); masalan: anıñ ewi bu
čerlikdä - uning uyi bu narsaning
ro'parasidadir. Ikki askar safiga ham
čerig deydilar. Chunki ular ham bir –
biriga ro'para turadilar. Metafora. 133

24. Čiğri (chig'ri) – gardish,
chig'riq kök čiğriši – osmon gardishi.
Snekdoxa. 168

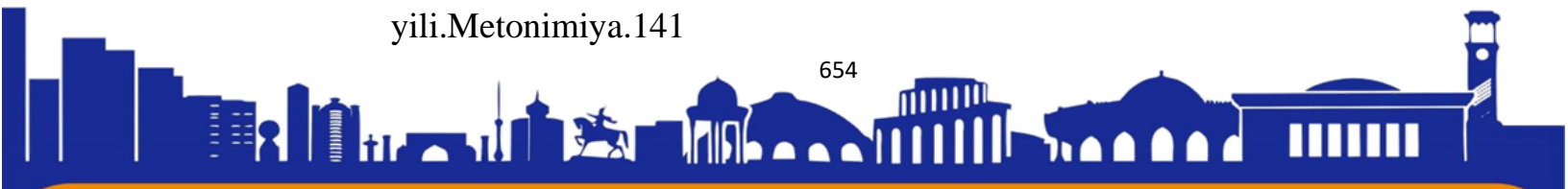
25. Čiğri (chig'ri) – tegirmon parragi, suv chiqaradigan chig'riq parragi. Ipak va ip o'raydigan charx, umuman har qanday g'altakka ham shu so'z qo'llanadi. Snekdoxa.168
26. Čöp (cho'p) – sharbat quyqasi va har qanday narsaning loyqasi. Tuban va past kishilarga Čöp-čöp kişilar deydilar.Metafora.132
27. Čöp (cho'p) – tutmoch (non) parchasi, burdasi; bir Čöp yegil – bir burda egin. Bu so'z kesilgan, maydalangan ugraga nisbatan ham ishlatiladi.Metafora.132
28. Čöpür (cho'pur) – echkning yungi.Arzimagan mol va matolarga qo'llanuvchi Čöpür- Čepür so'zi ham shundan kelib chiqqan.Metafora.146
29. Čuqmîn (chuqmin) – lochiraga o'xshash bir non. Uni qozonda suv bug'i bilan pishiriladi, bu oson hazm bo'ladigan non. Metonimiya.177
30. Čuwğa (chuvg'a) – tezyurar xat tashuvchining yo'lda oladigan oti, ma'lum manzilga etganda, uni qoldirib, boshqasini minadi. Metonimiya.170
31. Čuwğa (chuvg'a) –yo'l boshlovchi, rahbar (qipchoq va o'g'uzcha).170

ISSN (E): 2181-4570

32. Egät (egat) – nikoh kechasi kelin yonida xizmat qiluvchi xotin, yanga. Metonimiya.35
33. Eñäk (engak) – xotinlar bosh yopinchiqlariga bog'laydigan ip, bog'ich. Tikuv. Metonimiya. 67
34. Er tını oçdı – kishining nafasi o'chdi. Bu fe'llarning hammasida oçar, oçmaq shakli qo'llanadi. Metonimiya.80
35. Eriñäyü (eringayu) – oltibarmoqli odam. Sinekdoxa. 68
36. Erning öpkäsi oçdı – kishining g'azabi so'ndi. Metonimiya.80
37. İlimğa (iling'a) – shox maktublarini turk xati bilan yozuvchi kotib. Metonimiya. 71
38. İnal (inal) – onasi katta urug'dan, otasi oddiy xalqdan tug'ilgan bola ismi. Bu asosdir. Metonimiya.62
39. İñän (ingan) – urg'ochi tuya. Maqolda (shunday kelgan): İñän iñrasa, botu bozlar. Ma'nosi: "Urg'ochi tuya ingrasa, bo'ta bo'zlaydi". Bu maqol "Yaqinlar doim bir-biri haqida qayg'uradilar", degan mazmunda qo'llanadi. Metonimiya. 61
40. Irk (irk) –qo'y; to'rt yoshga qadam qo'ygan qo'y. Metonimiya.31
41. İt yili (it yili) – it yili. Metonimiya.141

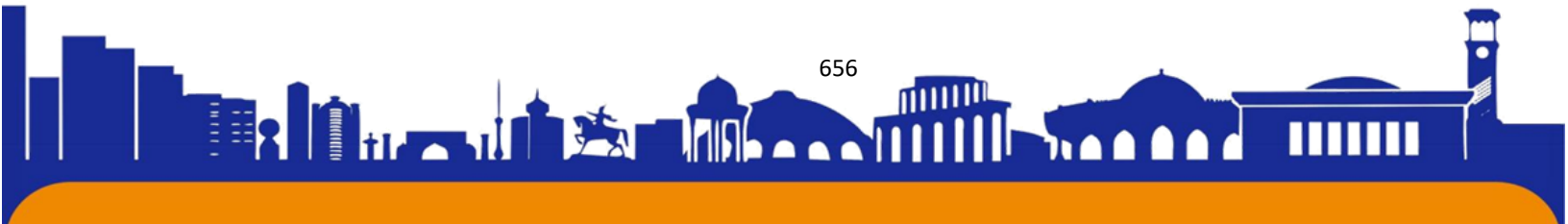

42. Kerägü (keragu) – chodir. Turkmanlar nazdida. Lekin ko'chmanchilar nazdida bu "qishki uy"dir. Metonimiya.178
43. Keđüt (kedut) – kiyiladigan kiyim. Ko'pincha bu so'z to'yda kelin va kuyov yaqinlariga xurmat yuzasidan kiydiriladigan to'nga nisbatan aytiladi; keđut berdi – to'n berdi, to'n kiygizdi. Metonimiya.144
44. Kiz (kiz) – mushk qutichasi, taxt, sandiq, chamadon va boshqalar. Kizdäki kiz yïpar. Ma'nosi: "Mushk hidi mushk qutichasida saqlanib qoladi" ["Iaor hidi ipor sandig'ida saqlanib qoladi"]. Metafora.135
45. Körk (qo'rk) – mo'yna, po'stin.143
46. Kötič (ko'tich) – yosh bolalarning so'kish so'zi, "ey ko'tga o'xshash sassiq", demakdir. "Ko't" so'zi bilan bog'liq. Metafora.145
47. Bulut so'zi qalin sochga ham o'xshatiladi: built-teg soči – sochi bulutdek qalin, quyuq, ko'p. Metafora.143
48. **Afrāsiyāb** ning bolalari biror ish, voqea, xabarni aytganda yoki yozganda otlariga hurmat yuzasidan o'zlarini kamsitib, "qulingiz falon qildi" deb "qulingiz" o'rnida tigin so'zini ishlatar edilar. Metonimiya.166

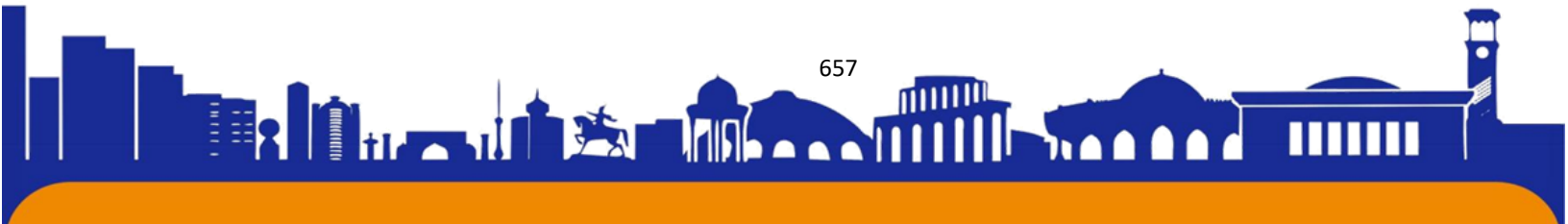
49. **Ağinçi (Ağiči)** – ipaklik kiyimlarni saqlovchi, xazinachi. Metonimiya. 68
50. **Arğu (arg'u)** – ikki tog' orasi; Tirāz va Balasağun orasidagi shaharlarga ham **Arğu** deydi. Chunki u ikki tog' orasidadir. Metonimiya. 64
51. **Arquči** (arqichi) – vositachi. Ikki kishi orasida turgan kishi. Bu so'z qiz tomon bilan kuyov tomon o'rtasidagi sovchiga ham qo'llanadi. Metonimiya.70
52. **Ašliq** (ashliq) – oshxona (osh eyiladigan joy); o'g'uzlar "bug'doy"ni ašliq deydi. Metonimiya. 58
53. **Atğaq** (atg'aq) – qorinda sariq suv yig'ilish kasalligi; qulanj. Sariq rangdagi bir turli o'simlikka ham atğaq deyiladi. Qayg'udan rangi sarg'ayganlarga ham **atğaq** deyiladi.60
54. **Azma** (azma) – bichilgan qo'chqor; moyaklari terisidan ajratib olingani uchun qo'ylarga chopolmaydigan qo'chqor. Metonimiya. 65
55. **Baldiz** (baldiz) – xotinning singlisi. Erning singlisiga Baldiz deyilmaydi., siñil deyiladi. Metonimiya.182

56. Banzī (banzi) –uzum kesish vaqti o'tgandan keyin,ishkomda qolgan (kanjakcha). Metonimiya.169
57. Barsyīli (bars yili) – bars yili; Metonimiya.141
58. Bašgan (bashg'an) – ellik – yuz ratl og'irligida bo'ladigan katta bir baliq jamoaning kattasini ham shunga o'xshatib bodun bašganī (jamoalug'i, raisi) deb ataydilar. Metonimiya.174
59. Bīčguč (bichg'ich) – qaychi. U bilan har narsani kesiladi. Metonimiya.180
60. Bičīn (bichin) – (maymun); turklarda o'n ikki yil nomlarining biri. Metonimiya.165
61. Bičīn yīli (bichin yili) – maymun yili.Metonimiya.141
62. Bīčīš (bichish) – yirtish; ulug'larning ziyofatiga kelganlarga taqdim qilinuvchi shoyi gazlama.Metonimiya.148
63. Bitig (bitig) – yozuv; yozmoq. Snekdoxa.155

3.2. **Kompozitsiya usulida so'z yasash.** 2 ikki yoki undan ortiq komponentlarning o'zaro birikuvidan hosil bo'lgan birlik kompozitsiya usulida so'z deyiladi. Manbalarda so'z yasalişining olti usulidan faqat ikkitasi:L affiksatsiya va kompozitsiya da yangi ma'noli so'z hosil bo'ladi. Bu usulga ko'ra ikki va undan ortiq so'zlar birikib, yangi leksik ma'noli so'z yasaydi. M.: qo'ziQqorinqqo'ziG'qorin,

oqQqushq oqG'qush, sakkizQoyoqq'sakkizG'oyoq, hozirQjavobqhozirG'javob. Kompozitsiya usuli bilan yasalgan so'zlar odatda qo'shma so'zlar deb yuritiladi⁴.

Bu usulda yasama so'zlar Mahmud Koshg'ariyning "Devonu lug'atit turk" asari ham uchraydi. Bu holatni hozirgi o'zbek adabiy tili va shevalarida ham ko'p uchratish mumkin. Tilimizda yangi ma'no beruvchi leksik birliklarni hosil qiluvchi usul tarixiy shaklda ham ko'p uchrashini kuzatishimiz mumkin. Kompozitsiya usuli asosida deyarli bat so'z turkumlariga oid birliklar yasalishi inobatga olib, ularni turlarga ajratgan holda o'rganishga harakat qilamiz.

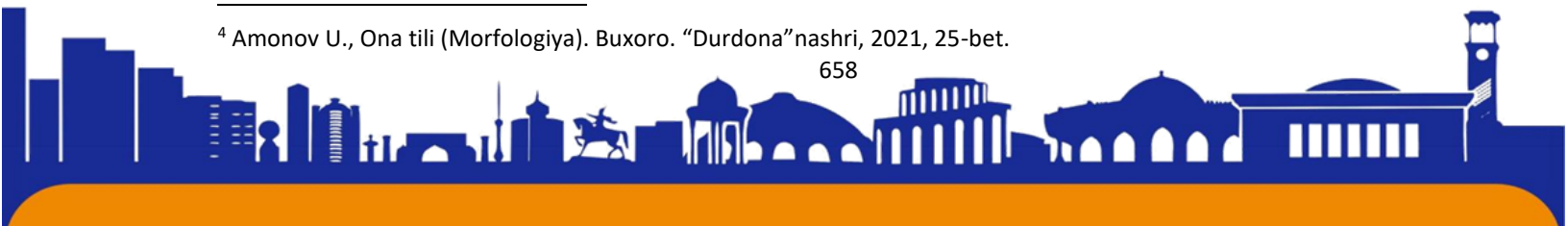
1. Ismlar;
 2. Fe'l, yordamchi va alohida olingan so'z turkumlari.
- DLTdan olingan misollarni jadval ko'rinishida tahlil qilamiz.

1-ismlar (Ot, son, sifat va ravish).

2-jadval

So'z va uning izohi	Yasalish asosi
1. Ačig'lig' er (achig'lig' er) – maishatli, ayshga berilgan kishi.73	
2. Ađduq (ag'duq)] ađduq kiši – notanish kishi. Xarflarni almashtirib Adđuq tarzida ham talaffuz etiladi. 53	
3. Ađirliđ (ag'irliđ)] Ađirliđ er – odamlar orasida hurmatli,sevimli kishi. 73	
4. Ala (ala) – ola; oq; tanasida oqi bor odam.49	
5. Ala (ala) – pes, ola tanli kishi.46	
6. Alinliđ (alinliđ)] Alinliđ er – peshonasi keng, peshonali kishi.73	
7. Alp (<i>alp</i>) – alp, botir, qahramon. Maqolda (shunday keladi): Alp yađida, alčaq čođida Ma'nosi: "Botir yov bilan to'qnashaganda (olishganda), yuvosh tirishishda sinaladi ". Bu so'z quyidagi parchada ham kelgan. 31	

⁴ Amonov U., Ona tili (Morfologiya). Buxoro. "Durdona" nashri, 2021, 25-bet.

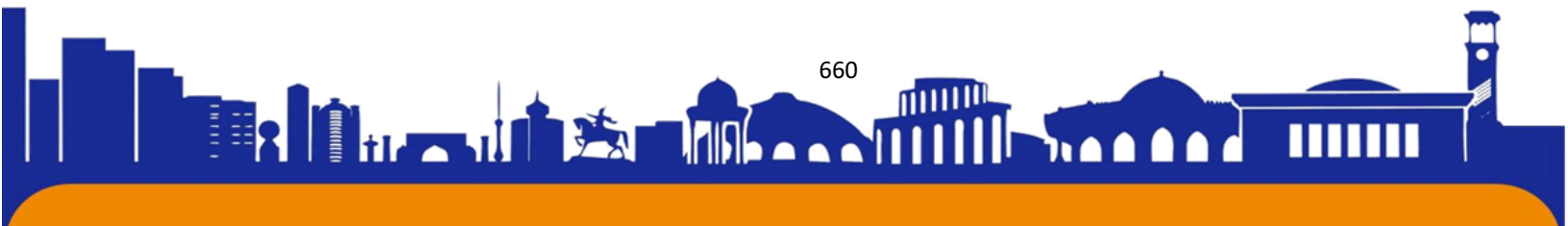
8. Alpağut (alpag'ut) – engilmas kurashchi, botir, bahodir, pahlavon. 72
9. Aluq (aluq) – johillik Jaluq er – johil kishi (o'g'uzcha).40
10. Anğa (ang'a)] anğa er – qadsiz, jo'n odam; har qanday qadsiz, jo'n, tashlandiq narsaga ham anğa deyiladi. 64
11. Aqi (aqi) – sahiy, qo'li ochiq. 49
12. Arqa (arqa) – qiyin vaqtlarda yordam beruvchi kishi; orqa kuch; hiyla va tadbirlar bilan yordam beruvchi kishi.64
13. Arquq (arquq)] arquq kişi – so'z tinglamaydigan, so'zga so'zga kirmaydigan o'jar odam. 56
14. Aruq (aruq) aruq er – oriq, charchagan kishi va shu kabilar. 39
15. asurğan (asurg'an) – aksa uruvchi, aksiradigan G'G' chuchkiradigan.76
16. asurtğūq (asurtg'uq)] asurtğūq er – aqlli, ziyrak kishi.475
17. Atim (atim)] atim er – o'q otishga usta odam, mergan. 43
18. Axsaq (axsaq) – oqsoq, cho'loq.60
19. Axsun er (axsung er) – mastlikda to'palon qiladigan kishi; janjalkash.Bu so'zni axsum tarzida ham qo'llaniladi. 59
20. Ayban (aybang) – kal] ayban er – kal kishi (chigilcha). 59
21. Adig (adig') – mastlikdan hushiga kelgan kishi; esrüg Adig – mast va hushyor. 39
22. Bächäl (bachal) – erlar, xotin – qizlar va hamma hayvonlarning kuchliroq, mahkamroq, pishiqrog'i.158
23. Bağir (bag'ir) – qorajigar. Hech kimga bo'yin egmovchi kishini bedüg bağirliğ deb yuritiladi.145

ISSN (E): 2181-4570

24. Bağirsaq(bag'irsaq)] bağirsaq kişi –hushmuomala, yoqimli kishi.198
25. Bašnaq (bashnaq)] bašnaq er – sovutsiz, qurolsiz, qalqonsiz, boshqasiz yalang'och kishi.185
26. Böktäl (bo'ktal)]Böktäl er – o'rta bo'yli kishi.191
27. Böñ (bo'ng)]böñ kişi – pakana, yo'g'on beso'naqay kishi.443
28. Bükin (bukin) – erligi yo'q, mizoji zaif kishi.160
29. Čamğuq (cham'ug) – chaqimchi] Čamğuq er – yolg'onchi ikkiyuzlamachi kishi.187
30. Čanač (chanach) – xunasa; qo'rqoq. Ishida juratsizlik va tayinsizlik qilgan har bir kishi.144
31. Čaqir (chaqir) – ko'kko'z, chag'irko'z.146
32. čawšañ (chavshang) – ko'zi yoshlanib turadigan odam.454
33. Čeñal er (chengal er) – yomon kishi.298
34. Čin (chin)] čin kişi – yumshoq fe'lli, qo'pol ish.370
35. Čöküt (cho'kut) – pakana, kalta bo'yli.143
36. Čotur (cho'tur)] čotur kişi – yomon xulqli kishi.146
37. Čumili (chumili) – issiqdan ko'zi tinib, boshi aylangan kishiga Čumili boldi deyiladi.178
38. Ekäk (ekak)] ekäk ešlar – fohisha xotinlar. 44
39. Ekäklik (ekaklik) – xotinning yuzsizligi, orsizligi.75
40. Erig (erig)] erig er – tirishqoq, g'ayratli kishi.41
41. Eriñän (eringan) – bo'ydoq] Eriñän er – bo'ydoq kishi. 59
42. Eriñäyü (eringayu) – bo'yi ikki gazli, juda pakana kishi. 68
43. Eriñäyü (eringayu) – oltibarmoqli odam. 68
44. Erlik (erlik) – erlik, mardlik. 54
45. Ersäk (ersak) – ersak, ersiragan] ersäk ešlar – buzuq va adashgan xotin. 54

ISSN (E): 2181-4570

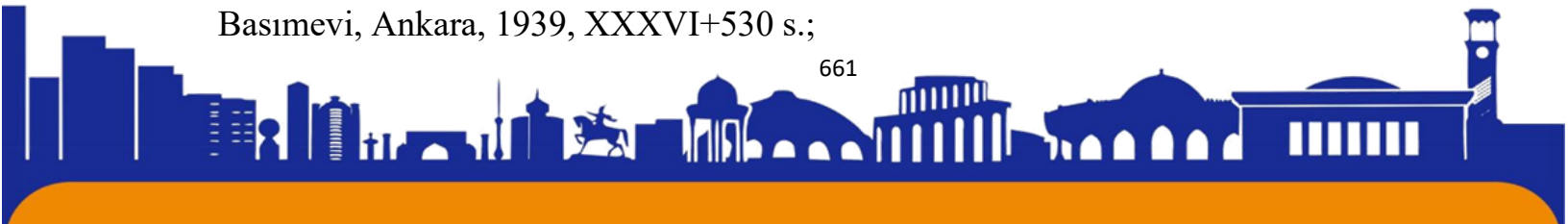
46. Eš(esh) – esh; o’rtoq; xamrox; jini bor, aloxida tabiatli kishilarga xam ešlig deyiladi. 33
47. Etlik (etlik) – kanora (go’sht osiladigan temir); so’yishga tayyorlangan qo’yga ham etlik qoy deyidilar etlik kiši – etlik kishi. 53
48. Eträk (etrak) – rangi sariq kishi (o’g’uzcha).54
49. Il (il) il kiši – past odam; baxil kishi. 34
50. Īnänč (inanch) – ishonchli; Īnänč beg – ishonchli bek. 67

UMUMIY XULOSALAR.

Bundan tashqari Mahmud Koshg‘ariy turkiy til arab tilidan hech bir tomoni bilan qolishmasligi ayon bo‘lishi uchun Halil ibn Ahmadning “Kitobul ayn” asarida tutgan tartibini qo‘llash, istemoldan chiqqan so‘zlarni ham keltirib o‘tish fikri tug‘ilganligini aytib o‘tadi. Mahmud Koshg‘ariy „Devoni lug‘atit turk” asrida turkiy tillarni ikkiga ajratib chiqqan. Birinchisi, barcha turkiy qavmlar uchun tushunarli bo‘lgan, rasmiy ishlarda va yozma adabiyotlarda qo‘llanuvchi, o‘tmish va ana‘nalarni saqlab qolayotgan yozma-adaboy til, buni muallif „turkcha”, „ xoqoniya til “ deb aytdi. Ikkinchisi turli turkiy shevalardan iborat. Bu asar o‘tmishda ham, hozirda ham tadqiqotchilar tomonidan o‘zlarini qiziqtirgan masalalarga javob topib kelishgan va kelishmoqda. Masalan, bu asarni tadqiq qilgan o‘tmish olimlaridan biri Ali Amiriy quydagilarni aytib o‘tgan: „Bu kitobni qo‘lga olishim bilan o‘zimni yo‘qotib qo‘ydim, bu kitob dunyoda qiyosi yo‘q, ham ma‘lum bo‘lmagan bir turk qomusi hamda grammatikasi edi. Arab tili uchun Sibavayxiyning kitobi qanday muhim bo‘lsa, bu ham turk tili uchun shunday ahamiyatlidir. Hozirga qadar turk tilida buning kabi kitob yozilgani yo‘q. Bu kitobning haqiqiy Bahosini aniqlamoqchi bo‘lsangiz, jahonning hazinalari bunga teng kelolmas.

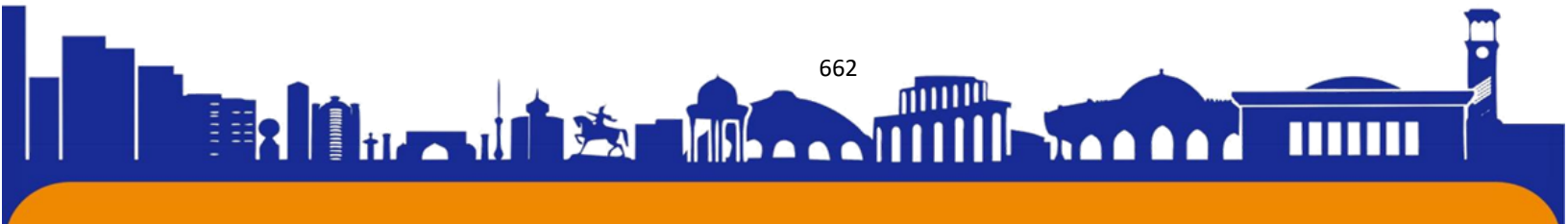
FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. “Халқ сўзи” газетаси, 2019 йил 22 октябрь, № 218 (7448)
2. Президент Шавкат Мирзиёевнинг ўзбек тилига давлат тили мақоми берилганининг ўттиз йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги нутқи // «Халқ сўзи», 2019 йил, 22 октябрь.
3. Atalay, Besim, Dîvânu Lûgat-it Türk Tercümesi, c. 1, Alâeddin Kırâl Basimevi, Ankara, 1939, XXXVI+530 s.;

4. Atalay, Besim, Dîvânu Lûgat-it Türk Tercümesi, c. 2, Alâeddin Kırâl Basımevi, Ankara, 1940, 336 s + 1 harita;
5. Atalay, Besim, Dîvânu Lûgat-it Türk Tercümesi, c. 3, Alâeddin Kırâl Basımevi, Ankara, 1941, 452 s.;
6. Atalay, Besim, Dîvânu Lûgat-it Türk İndeksi “Endeks”, c. 4, Alâeddin Kırâl Basımevi, Ankara, 1943, XL+ 886 s.;
7. Маҳмуд Кошғарий. Туркий сўзлар девони (Девони луғотит турк). 3 жилдлик. 1-жилд. Таржимон ва нашрга тайёрловчи: Солиҳ Муталлибов. -Т.: Фан, 1960;
8. Маҳмуд Кошғарий. Туркий сўзлар девони (Девони луғотит турк). 3 жилдлик. 2-жилд. Таржимон ва нашрга тайёрловчи: Солиҳ Муталлибов. -Т.: Фан, 1961;
9. Маҳмуд Кошғарий. Туркий сўзлар девони (Девони луғотит турк). 3 жилдлик. 3-жилд. Таржимон ва нашрга тайёрловчи: Солиҳ Муталлибов. -Т.: Фан, 1963;
10. Девони луғотит турк. Индекс-луғат. Ғ.Абдурахмонов ва С.Муталлибовлар иштироки ва таҳрири остида. -Т.: Фан, 1966.
11. Ҳасанов Ҳ. Маҳмуд Қошғарий. -Т., 1963;
12. Хайруллаев М. Маҳмуд Қошғарий // Маънавият юлдузлари. -Т.: Халқ мероси, 2001. -Б. 124-129;
13. Жўраев М. Фольклоршунослик асослари. -Т.: Фан, 2009;
14. Каримов Қ. Қадимги туркий тил луғати (X –XII асрлар). -Т.: Мумтоз сўз, 2009;
15. Раҳмонов Н., Содиқов Қ. Ўзбек тили тарихи. -Т., 2009;
16. Турсунов У., Ўринбоев Б., Алиев А. Ўзбек адабий тили тарихи. -Т., 1995;
17. Абдурахмонов Ғ. «Девону луғотит турк» асарининг ўрганилиш тарихидан // Ўзбек тили ва адабиёти. -Т., 2009. No 6. -Б. 49-51;
18. Gaybullah Babayar. Biruni ve Kaşgarlı Mahmud'un Bazı Orta Asya Yer Adlarını Türklerle İlişkilendirmesi Üzerine. // Mahmud al-Kaşğari'nin 1000 Doğum Yıldönümü Dolaysıyla Uluslar arası Divanu Luğatı't-Turk Sempozyumu Ayrışım. Istanbul 2008. -s. 313-321;

19. Худойбердиев Ж. Махмуд Кошғарий хаёти ва унинг «Девону луғотит турк» асарининг ўрганилиши. –Т., 2010;
20. Brokelmann Carl. Geschichte der Arabische Literatur. Erster Supplementband. –Leiden, 1936;
21. Bombaci Alessio. Histoie de la Literature Turque. –Paris, 1968;
22. Махмуд ал-Кашгари. Диван лугат ат-Турк. Казахстанские востоковедные исследования. Перевод, предисловие и комментарии З. –А. М. Ауэзовой. Индексы составлены Р. Эрмерсом. –Алматы: Дайк-Пресс, 2005. –1288 с;
23. Токоев Т., Коштокоб К. Диван лугат ат-Турк. Т. II. –Бишкек: Avrasyapress Basmasi, 2012. –с. 592;

